

Izvorni znanstveni rad

Zaprimljen: 24. siječnja 2024.

Prihvaćen: 15. listopada 2024.

Koliko je bilo Hrvata kroz povijest: pristup povijesne demografije

Tado JURIĆ¹

Sažetak

Koliko god jednostavno glasilo pitanje koliko je zapravo etničkih Hrvata bilo kroz povijest, na njega nitko nikada nije uspio dati pouzdan odgovor. Analizu otežavaju brojne državno-pravne promjene i pomicanja teritorija. Izazov je i ispravnom interpretacijom utvrditi osjećaj nacionalne pripadnosti te razlikovati vjersku i etničku strukturu. Količina metodoloških problema je takva da se može dati samo procjenu. Ipak, i to je nešto. Jer neodređeno „mnogo“ i „malo“ koji se najčešće koriste, ne govore zapravo ništa. Rad tako završava procjenom broja stanovnika današnjeg prostora Hrvatske od 900. do 2023. godine.

Ključne riječi: demografski razvoj Hrvata, nacija, nacionalni identitet, brojnost Hrvata kroz povijest, povijesna demografija

1. Hrvatsko katoličko sveučilište, tado.juric@unicath.hr

1. Formacija i demografski razvoj Hrvata

Koliko god jednostavno bilo pitanje koliko je zapravo etničkih Hrvata, na njega nitko nikada nije uspio dati pouzdan odgovor – kako u prošlosti, tako i danas. Metodoloških je problema pregršt (definicija opsega teritorija, pitanje etničkog i nacionalnog identiteta itd.), te treba uzeti u obzir da ne postoje pouzdani podaci o stanovništvu (današnje) Hrvatske sve do sredine 19. stoljeća. Ovaj rad stoga također neće moći egzaktno odgovoriti na ovo pitanje, ali će pokušati dati neke naznake odgovora. Odmah u početku naglašavamo da je etnogeneza nekog naroda, u ovom slučaju Hrvata, izuzetno kompleksan proces koji se u jednom stručnom radu može prikazati samo pojednostavnjeno i površno.

Međutim, također se ne zna ni koliko je Slavena uopće doselilo na prostore jugoistočne Europe, kakav je bio razmještaj pojedinih plemena, koliko je bilo starosjedilaca te kako se mijenjala struktura stanovništva. Ovo su neka od bitnih povijesno-demografskih pitanja koja ne nalaze odgovora u studijama.² Dodatni istraživački problem jest da etničko podrijetlo ne mora nužno biti sukladno kasnijem vjerskom i nacionalnom određenju. Etnička odrednica tek je jedan od činilaca koji je utjecao u kasnijem određivanju vjerske pripadnosti, odnosno još kasnijem nacionalnom određivanju.

Iako je hrvatski etnos nesumnjivo u podlozi današnjih Hrvata, kako naglašava Budak, na prostoru prepunom ratova, kolonizacija, protjerivanja, asimilacija i konverzija vrlo je vjerojatan visoki stupanj nepodudarnosti etnosa, vjerskoga i nacionalnoga. Svaka kvantifikacija u tom pogledu ne ide dalje od nagađanja, nepostojanje arhivskih vrela i mali broj tragova gotovo da onemogućavaju bilo kakvu pouzdanu kvantifikaciju.³

U razvijenom i kasnom srednjem vijeku, različite aspekte hrvatskog identiteta istraživali su samo pojedinci kao što je Tomislav Raukar.⁴ Ono što treba imati na umu je da su se u srednjem vijeku naglašavali identiteti koji su se temeljili na različitim kriterijima, uključujući pripadnost obitelji, lokalnoj zajednici (poput sela, grada, župe ili županije), društvenom sloju, vjeri i profesiji. Ljudi su se u srednjem vijeku identificirali kao podanici određenih vladara ili kraljevstava lokalnim identitetima te kao pripadnici

2. Vidi: V. STIPETIĆ i N. VEKARIĆ, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb-Dubrovnik, HAZU, 2004.

3. N. BUDAK, *Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta* u: Neven Budak, Vjeran Katunarić (ur.):

Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu, Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010, 1.

4. T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997.

etničkih (a ne nacionalnih) skupina.⁵ Kako pokazuje Stančić, identitet Hrvata u srednjem vijeku često je bio povezan s nižim slojevima plemstva sve do 16. stoljeća.⁶

Pokušaj oblikovanja jedinstvenog hrvatskog identiteta koji je služio stvaranju i očuvanju nacije započeo je procese nacionalne integracije, posebno putem ilirskog pokreta. Ovi su procesi smanjili zasebne identitete poput slavonska, dalmatinskog autonomizma te su lokalni identiteti oslabljeni. Različiti jezici i dijalekti nestali su ili su ugroženi, a različite abecede, poput glagoljice, nestale su iz uporabe.⁷ Naročito je hrvatska intelektualna elita koja djeluje u institucijama kao što su sveučilište, akademija, Matica hrvatska, školstvo i muzeji, pokušavala stvoriti dojam jedinstvenog nacionalnog identiteta. Ovo je postignuto prije svega kroz oblikovanje jedne povijesti i jednog jezika. Dugotrajni motiv borbe za kršćanstvo protiv Osmanlija, pokazao se također kao uspješna homogenizirajuća ideja o jedinstvenoj naciji i jedinstvenom identitetu. Naglasak je bio na katoličanstvu i pripadnosti zapadnoj civilizacijskoj sferi. Prema Budaku, treći značajan element koji je oblikovao taj identitet bila je teza o tisućljetnoj hrvatskoj kulturi. Sve su se te komponente ispreplele i dopunjavale, stvarajući složeni okvir identiteta koji je služio cilju stvaranja homogenog nacionalnog tijela u modernom smislu. U razdoblju II. svjetskog rata i neposredno prije njega, vodeće sukobljene ideologije nastojale su hrvatskom identitetu nametnuti radikalni nacionalizam i komunizam. Međutim, unatoč tim nastojanjima, temeljni hrvatski identitet u suštini nije doživio promjene, jer je nacionalna svijest već bila duboko ukorijenjena.⁸

2. Evolucija nacionalne strukture u Hrvatskoj

Kako bismo istražili stanovništvo hrvatskih zemalja kroz povijest, važno je najprije identificirati veličinu hrvatskih pokrajina/zemalja kroz povijest i uzeti u obzir sve promjene koje su se događale. Naime, prema Koruniću, tijekom hrvatske povijesti ništa se nije toliko mijenjalo kao granice, površine i okruženje hrvatskih pokrajina/zemalja.⁹ Pitanje

5. N. BUDAK, Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta u: Neven Budak, Vjeran Katunarić (ur.):

Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu, Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010, 1.

6. N. STANČIĆ, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, Zagreb, 2002.

7. N. BUDAK, 2010, 5.

8. Isto.

9. Vidi: P. KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF Press, Zagreb, 2018.

konstrukta nacionalnog identiteta također je od iznimne važnosti (koje ćemo obraditi u poglavlju III). A problemi su se umnožili i zbog novih promjena teritorijalnog opsega Hrvatske nakon II. svjetskog rata.

Istraživanje vjerske (i „nacionalne“) strukture zanimalo je već i učenjake Ilirskog pokreta. Dragutin Seljan¹⁰ zapisao je da u Istri i Trstu živi 270.000 stanovnika „rimokatoličkog verozakona“. U Dalmaciji živi 385 .000 duša, od toga 72.348 pravoslavnih (od čega 24.079 u Kotoru). U Hrvatskoj (s njezinom Vojnom krajinom, Međimurjem i Riječkim primorjem) ima 1.204.500 stanovnika, a u Slavoniji (s njenom Vojnom krajinom) 618.000 stanovnika.¹¹

Fran Vrbanić¹² uspio je predočiti nacionalnu strukturu od 1840. do 1890., zapažajući kako je u tom razdoblju „Razmjer domaćega elementa spao za više žitelja od 10 % naspram cjelokupnoga žiteljstva (...). Žiteljstvo tuđe narodnosti iznosilo je prije 50 godina 1 ,58 % , a danas ga ima preko 12% (. . .) Dok se broj Hrvata i Srba umnožio samo za 21 ,63 % , porastao je broj ostalih narodnosti za 944,8% (...) Kod tog pri rasta u najvećoj mjeri sudjelovali su elementi koji nam nisu srodni ni po krvi ni po jeziku, a to su Mađari i Nijemci.“¹³

Ipak, prema Stipetiću i Vekariću podaci za 1840. godinu nisu onako precizni kako bi to želio Vrbanić, jer su izvedeni iz statistike vjeroispovijesti. Ipak, slažu se s Vrbanićevom konstatacijom da „slika nije utješljiva, jer su tuđi elementi našu narodnost u ovih 50 godina dosta potisnuli u nazadak“.¹⁴

Nakon Vrbanića, nacionalnu strukturu Hrvatske istraživao je Josip Lakatoš¹⁵, protegnuvši istraživanje do 1910. godine, uočavajući da se tendencija koju je već primijetio Vrbanić nastavila zbog „iseljavanja našeg naroda, a doseljavanja tuđeg, stranog“.¹⁶

10. D. SELJAN, Zemljopis pokrajina Ilirskih iliti ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod iliro-slavlanski, sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih mestah, polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrazom iliti mapom. Dio I (pokrajine austriaskoilirske). Zagreb: tiskom ilirske tiskare Lj. Gaja, 1843, 130.

11. Ibid., 130.

12. F. VRBANIĆ, Ekonomski spisi. Demografske prilike u Južnih Slavena. Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije, Ekonomski fakultet, Zagreb, 2005, 172.

13. Isto, 174.

14. V. STIPETIĆ i N. VEKARIĆ, Povijesna demografija Hrvatske, Zagreb-Dubrovnik, HAZU, 2004, 84.

15. J. LAKATOŠ, Narodna statistika, II. izdanje, Osijek, 1914.

16. Isto.

Neposredno pred II. svjetski rat nacionalnom strukturom bave se Rudolf Bićanić¹⁷ i Mladen Lorković.¹⁸ Temeljeći se na podacima o vjerskoj strukturi stanovništva iz 1802/4. i 1815. godine te na informacijama koje je pružio Elek Fényes 1842. i 1843. godine, Lorković je sastavio sljedeću tablicu „narodnosti“ za 1840. godinu u županijama Hrvatske i Slavonije.

Tablica 1.: „Narodnosti“ u Hrvatskoj i Slavoniji 1840. godine

Županije i Vojna kraja.	Stanovništvo	Hrvati	Srbi	Ma-dari	Nijemci	Slovaci	Grci	Alba-nci	Židovi
Hrvatska granica	498.947	258.454	240.493	-	-	-	-	-	-
Križevačka županija	70.281	68.367	1.769	-	-	-	-	-	145
Primorska županija	42.762	40.390	-	200	2.000	-	67	-	105
Požeška županija	74.470	41.032	32.215	-	1.000	-	-	-	223
Srijemska županija	100.562	32.659	63.223	2.500	1.600	500	-	1.600	80
Slavonska granica	259.153	127.326	122.853	-	4.126	2.658	300	-	290
Varaždinska županija	131.305	130.678	153	-	-	-	-	-	474
Virovitička županija	146.048	96.730	42.495	2.451	3.500	400	-	-	472
Zagrebačka županija	282.202	279.991	978	-	1.000	-	-	-	313
UKUPNO	1.605.730	1.075.627	304.179	5.151	13.226	3.558	367	1.600	2.100

Izvor: Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb: Matica hrvatska, 1939.

Ipak je i Lorkovićevu gornju tablicu narodnosti u Hrvatskoj i Slavoniji potreb-

17 R. BIĆANIĆ, *Ekonomska podloga hrvatskoga pitanja*, II izdanje, Zagreb: izdavač Dr Vladko Maček, 1938.

18 M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska, 1939.

no oprezno interpretirati. Naime, Lorković prenosi postotak narodnosti, specifično udio Hrvata, Srba i Nijemaca u Banskoj Hrvatskoj iz 1840. godine, dok ostale postotke narodnosti ne navodi. Nadalje, Lorković tvrdi da „statistika vjeroispovijesti“ (vjerska identifikacija) pruža jasan uvid u nacionalni sastav banske Hrvatske u početku 19. stoljeća i 1840. godine, te i kasnije. Prema njegovom stajalištu, katolici su gotovo uvijek Hrvati, pravoslavci su Srbi, dok su protestanti Nijemci i Mađari. Prema ovom modelu, vjerska identifikacija jednaka je nacionalnoj identifikaciji. Međutim, ovo nije ispravno. Problem je znatno složeniji, kako sugeriraju povijesni izvori. Korunić¹⁹ naglašava da su svi takvi pokušaji povezivanja vjere/konfesije i vjerske identifikacije stanovništva s njihovim nacionalnim usmjerenjem u osnovi netočni.

Sto godina razvoja nacionalne strukture na današnjem teritoriju Hrvatske (1881.- 1981.) analizirao je Vladimir Stipetić, suočivši se s metodološkim problemima koje je naznačio već i Vrbanić. Stipetićeve analiza naročito ukazuje na proces homogenizacije koji je djelomično narušen pojavom kategorije Jugoslavena (prvi put zabilježene u popisu 1953. godine). Nadalje, primjetno je povećanje udjela naroda koji su nastanjivali Jugoslaviju (osim Slovenaca), dok je udio ostalih nacionalnih manjina značajno opao (Nijemci, Talijani, Židovi, Romi).²⁰

Gelinom knjigom iz 1987. godine granica cjelovitijih povijesno demografskih spoznaja pomaknuta je na 1780.²¹ Nedugo zatim, Gelo i Krivošić daju na temelju objavljenih parcijalnih podataka o broju stanovnika procjenu stanovništva Hrvatske oko 1700. godine.²² Procjene su vršili kroz tri veće cjeline: Građansku Hrvatsku i Slavoniju, Varaždinski i Karlovački generalat s Bansom krajinom, te Istru, Hrvatsko primorje i Dalmaciju (s Dubrovnikom).

19. P. KORUNIĆ, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF Press, 2018.

20. V. STIPETIĆ, *Broj Hrvata i njihov demografski razvitak u: Enciklopedija Jugoslavije 5*, (1988), 50-53.

21. J. GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Globus, Zagreb, 1987, 179-192.

22. J. GELO i S. KRIVOŠIĆ, *Razvitak stanovništva na tlu Hrvatske*. Zagreb: Institut za ekonomska istraživanja, 1990.

Tablica 2. Procjena stanovništva Hrvatske oko 1700. godine

Istra	56.440
Dalmacija s Dubrovnikom	102.330
Vojna krajina	158.430
Hrvatska	644.500

Izradio autor na osnovu: J. GELO i S. KRIVOŠIĆ, Razvitak stanovništva na tlu Hrvatske, Zagreb: Institut za ekonomska istraživanja, 1990.

I ove procjene već su kritizirali mnogi autori, između kojih i Stipetić i Vekarić, naglašavajući da po toj procjeni Dalmacija, (kad joj se oduzme Dubrovnik) nije imala ni 80.000 stanovnika, što djeluje gotovo nestvarno.²³ Nakon Gelove i Krivošićeve procjene broja stanovnika 1700. godine, u procjenu broja stanovnika Hrvatske oko 1500 godine upustio se Vladimir Stipetić.²⁴ Na temelju parcijalnih studija o stanovništvu pojedinih hrvatskih regija, prateći tadašnje demografske trendove, ocjenjujući temeljna gospodarska obilježja i komparirajući gustoću žiteljstva u sličnim europskim regijama, Stipetić je metodom interpolacije izračunao da je Hrvatska u današnjem opsegu imala 928.000 stanovnika 1500. godine ili 44% više nego 1700. godine.

Kod svih ovih procjena treba imati na umu da je prikazan ukupan broj stanovnika Hrvatske te da se broj etničkih Hrvata kroz sva ova razdoblja sve do 20. stoljeća rijetko povećavao s 3/4 ukupnog stanovništva. Dakako, kako je već spomenuto, pitanje nacionalne identifikacije novijeg je doba (u hrvatskom slučaju od polovice 19. i naročito početkom 20. stoljeća)²⁵ što se pri interpretaciji naročito mora imati na umu, a o čemu govori sljedeće poglavlje.

23. Vladimir Stipetić i Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb-Dubrovnik, HAZU, 2004.

24. V. STIPETIĆ, Stanovništvo i bruto domaći proizvod Hrvatske (1500-1913) u kontekstu najnovijeg rada Angusa Maddisona, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41, Dubrovnik, 2003, 91 - 156.

25. Vidi: T. CIPEK i J. VRANDEČIĆ (ur.), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji : zbornik radova*, Zagreb, Alinea, 2007.

3. Razumijevanje nacionalnog identiteta u Hrvata

Iako teško mogu odoljeti, a da ne raspravim pitanje o hrvatskom identitetu, odmah moram naglasiti da će i to biti učinjeno samo na površinskoj razini. Razlog je s jedne strane iznimno složen fenomen za jedan članak, a s druge to što je identitet Hrvata prije formiranja nacije u 19. stoljeću ostao potpuno neobrađen.

Letica nam pokazuje da su kriteriji prema kojima kategoriziramo nacije potpuno nejedinstveni i nejasni: tako imamo situaciju da je engleski jezik jezik nekoliko nacija; da je švicarska nacija, nacija triju jezika; Kurdi su nacija bez države; Albanci su nacija više religija; Amerikanci su multikulturalna nacija itd.²⁶ S jedne strane imamo koncept nacije, vezan uz Francusku revoluciju, koji je naciju afirmirao kao političku zajednicu ravnopravnih građana. Takvom shvaćanju nacije suprotstavlja se sadržaj kakav mu pridaju srednjoeuropski i istočnoeuropski model nacije, koji su pojam nacije vezali uz zajedničku prošlost, kulturu i jezik. A rezultat tih rasprava su cijele knjižnice ispisane o ovoj temi.

Prema Cipeku, nacionalna zajednica ostala je i danas fokus kolektivnog identiteta i temelj političke legitimnosti.²⁷ Jedno od objašnjenja ovog fenomena – ljudske potrebe za nacionalnim identitetom – je da čovjek ima prirodnu potrebu za pripadanjem i prihvaćanjem. Osjećaj pripadnosti nekoj većoj skupini ljudi predstavlja trajnu psihološku odrednicu čovjeka koja mu daje osjećaj sigurnosti, samopouzdanja i identiteta. Abraham Maslow²⁸ u sklopu svoje teorije o ljudskoj motivaciji, kao treću po nužnosti zadovoljenja ljudskih potreba, nalazi potrebu za pripadnosti i privrženosti. A i iznimno važnu potrebu za sigurnošću, pojedinac također nastoji ispuniti u sklopu zajednice.²⁹

Pojam „nacija“ imao je oduvijek različito značenje u zapadnoj Europi u odnosu na srednju i istočnu Europu, pa tako i kod Hrvata, što je zapravo uvjetovano različitim formiranjem nacija u srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi. Za većinu teoretičara³⁰ postoje dva važeca koncepta nacije: građanski i etnički. Danas u EU pojednostavljeno

26. S. LETICA, 2009, 30.

27. T. CIPEK i J. VRANDEČIĆ, 2007, 15.

28. A. H. MASLOW, *Motivation and personality* (3rd ed.), Delhi, 1987.

29. Isto.

30. Glavni predstavnici teorije nacionalizma su Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm i Anthony D. Smith.

se može reći da „građanski model“ slovi za dobar, a „etnički“ za loš. Nepolitizirana etničnost smatra se simpatičnom kao kulturna razlika, građanski oblik nacionalizma se preporuča, dok se najveće neprijateljstvo pokazuje prema etničkom tipu nacionalizma.³¹

U osnovi razlika u poimanju proizlazi iz načina stvaranja nacionalne države. U istočnom modelu, prvo je stvorena određena nacija koja je onda težila stvaranju vlastite nacionalne države. Takav je slučaj bio kod slavenskih naroda, u Njemačkoj te Italiji, dok su Francuzi, Englezi, Amerikanci prvo imali državu, a zatim stvarali naciju.³² Sljedbenici građanske tradicije (ili tzv. francusko/američkog poimanja nacije) pojam »nacija« temeljili su na načelu uključivanja: nacija uključuje sve građane koji su iskazivali lojalnost novoj državnoj zajednici i koji su bili spremni žrtvovati svoje vlastite etničke i kulturne posebnosti (zavičajnu pripadnost, vlastiti dijalekt, lokalnu kulturu i običaje) u ime novog nacionalnog identiteta. Nova politička nacija nastajala je tako postupno: kroz proces taljenja »naroda« ili kulturne asimilacije. U ovom je modelu dakle država prethodila stvaranju nacije, a glavni politički cilj bilo je redefiniranje ljudi kao građana.³³

Istočni oblik stvoren je u potpuno drukčijim uvjetima. Nacije nisu bile stvorene od postojećih država, nego protiv postojećih država. Istočna carstva nikad nisu uspjela u nastojanjima da asimiliraju etnički heterogene populacije. Istočni nacionalizam vodila je zamisao promjene državnih granica u skladu s etničkim razlikama. On se temelji na kulturnom identitetu i nacionalizmu kao “objektivnoj činjenici”. I dok je zapadni nacionalizam počeo kao politički razvoj, istočni je počeo kao kulturni pokret (romantizam) koji se razvio u političku snagu.

Prema Budaku, pokušamo li svesti na zajednički nazivnik ono što je najdulji period povijesti velika većina Hrvata prihvaćala kao obilježje hrvatskog identiteta, doći ćemo do zaključka da su to bili sljedeći elementi: 1. hrvatski jezik , 2. pripadnost obiteljskoj tradiciji 3. pripadnost zapadnom civilizacijskom krugu, 4. pripadnost katoličanstvu , 5. tisućljetna kultura, 6. nepostojeća, ali željena država, čiji su korijeni traženi u ranosrednjovjekovnom kraljevstvu.³⁴

31. Vidi: T. JURIC, Westbalkan - Erweiterung der EU, Europäisierungsprozess in Bosnien und Herzegowina, Serbien und Kroatien – ein Vergleich, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2013.

32. H. SETON-WATSON, Nations And States: An Enquiry Into The Origins Of Nations And The Politics Of Nationalism, Westview Press, 1977.

33. S. LETICA, 2009, <https://www.matica.hr/media/knjige/hrvatski-identitet-819/pdf/slaven-letica-tko-smo-sto-smo-i-kakvi-smo-zapravo-mi-hrvati.pdf>.

34. N. BUDAK, 2010, 7.

4. Koliko je zapravo Hrvata kroz povijest

Da bi se analiza evolucije nacionalne strukture u Hrvatskoj mogla izvršiti, bilo je potrebno uzeti u obzir sve državno-pravne promjene, odnosno pomicanja teritorija, i tako popise pučanstva (kao temeljni metodološki dokument) svrstati pod današnji teritorijalni okvir. Nadalje, iznimno je bitno ispravnom interpretacijom utvrditi osjećaj nacionalne pripadnosti popisane populacije hrvatskom narodu te razlikovati vjersku i etničku strukturu. Kako se već i ovom kratkom uvodu nagovještava, količina metodoloških problema ponovno je takva da se zapravo svaka analiza mora odmah na početku pomiriti s činjenicom da može dati samo procjenu. Ipak, i to je nešto. Jer neodređeno „mnogo“ i „malo“ koji se najčešće koriste, ne govore zapravo ništa.

Na temelju povijesnih procjena i dostupnih izvora, te uzimajući u obzir ključne čimbenike koji su poznati poput: 1) gustoće naseljenosti koja je u cijelom srednjem vijeku u Europi bila relativno niska, oko 5-10 ljudi po četvornom kilometru, 2.) da je Hrvatska u to vrijeme bila ruralna zemlja, s malo gradova, 3.) da je europska populacija vrlo sporo rasla (primjerice, procjenjuje se da je europska populacija u 10. stoljeću bila oko 40 milijuna ljudi) 4.) da ne postoje pouzdani podaci o tome kako su tekle migracije između različitih dijelova Europe te 5.) uključujući socijalnu i gospodarsku situaciju te ratne sukobe, procjena koju smo ponudili u nastavku nam čini nam se razumnom.

Na osnovu svih navedenih izvora i dostupne literature pretpostavljamo da se tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka broj stanovnika na teritoriju današnje Hrvatske kretao između 300.000 i 900.000. Kada su Hrvati došli na područje današnje Hrvatske, bilo ih je vjerojatno oko 100.000. U 10. stoljeću na teritoriju Hrvatske živi vjerojatno oko 300.000 žitelja. Iako je bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet napisao u svojoj knjizi *O upravljanju carstvom (De administrando imperio)*, da je za Tomislava “Hrvatska mogla dići 60.000 konjanika i 100.000 pješaka i oko 4000 mornara-vojnika, što implicira veći broj stanovnika, ove su brojke po mišljenju brojnih povjesničara pretjerane.³⁵

Početak 16. stoljeća Hrvatska se približava broju od milijun, da bi u 17. stoljeću tijekom perioda *Reliquiae reliquiarum* iznosio svega oko 650.000. Za sve je povjesničare neupitno da se dolaskom Osmanlija u hrvatske krajeve broj Hrvata smanjio.

35. Vidi primjerice: N. BUDAK, *Hrvatska povijest od 550. do 1100*, Zagreb, 2018.

Mnogi su se preselili u druge dijelove Habsburške Monarhije, dok je jedan dio prešao na islam. Kada se situacija smirila nakon osmanskih osvajanja, od početka 18. stoljeća broj stanovnika raste te je od tada sve do 1991. godine Hrvatska bilježila neprekidan rast stanovništva, osim u godinama neposredno nakon Prvog i Drugog svjetskog rata.

Prvi suvremeni popis stanovništva u Hrvatskoj održan je 1857. godine. Tada je evidentirano da Hrvatsku nastanjuje 2,1 milijun ljudi. Prije ovoga, popisi su provedeni 1746. i 1754. godine za vladavine Marije Terezije, a sljedeći iz 1785. godine za vladavine Josipa II, s ciljem identificiranja stanovništva koje je bilo sposobno za vojnu službu (obuhvatio je stanovništvo unutar tadašnjih granica civilne Hrvatske i Slavonije). Nakon tog događaja, nije bilo ni redovitih ni potpunih popisa. Sljedeći popis proveden je 1805. godine unutar tadašnjih granica civilne Hrvatske i Slavonije, ali su iz njega isključeni plemići, svećenici i vojno osoblje.³⁶ Nakon tog popisa, gotovo 50 godina nije bilo popisa stanovništva u Hrvatskoj, osim u tadašnjoj Vojnoj krajini. U svim ovim popisima nije se navodila nacionalnost sve do 1851. godine, kada je postala predmetom popisa.

Neuspjeh prethodnih popisa doveo je do iniciranja općeg popisa stanovništva za cijelu Monarhiju. 1857. godine Habsburška Monarhija provela je popis stanovništva na cijelom svom teritoriju, s gotovo 40 milijuna ljudi koji su se odazvali te je to i prvi moderni popis na prostoru današnje Hrvatske.³⁷ Popis je bio opći, što znači da je uključivao sve domaće stanovništvo, kako prisutno, tako i privremeno odsutno. Osim domaćeg stanovništva, popisivali su se i stranci, a provođen je putem kolektivnog upitnika, na popisnim listinama u kojima su se upisivali svi stanovnici jednog stana.³⁸

Međutim, i popis stanovništva iz 1857. godine imao je brojne nedostatke.³⁹ Unatoč tome, ovaj popis označava prekretnicu jer predstavlja prijelaz s jednostavnog prikupljanja podataka na opsežne popise stanovništva s istinskom znanstvenom osnovom i označava početak serije habsburških popisa.⁴⁰

36. B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Konceptija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 517.-544. (2008)

37. M. GROSS, Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860., ČGP Delo; Globus; Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1985.

38. Vidi: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857.*, Kaiserlich-Königlichen Hof und Staatsdruckerei, Wien, 1859.

39. Vidi: J. GELO, Zagreb, 1987.

40. B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Konceptija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 517.-544. (2008)

Tablica 5. Međupopisno kretanje stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji

Hrv i Slav.	1851.	1857.	Dalmacija	1851.	1857.
domaće stan.	852.242	851.516	domaće stan.	402.646	415.628
prisutni	839.717	831.864	prisutni	387.952	399.089
odsutni	12.525	19.652	odsutni	14.694	16.539
stranci (uključ. inozemce)	28.739	33.145	stranci (uključ. inozemce)	5.763	5.410
Ukupno	868.456	865.009	Ukupno	393.715	404.499

Izvor: B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Konceptija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja, u: Časopis za suvremenu povijest, br. 2., 517.-544. (2008)

Prvi popis koji sadržava sveobuhvatne podatke za cijelo područje današnje Republike Hrvatske proveden je dakle 1857. godine, nakon čega su slijedili redoviti popisi 1869., 1880., 1890., 1900., 1910., 1921., i 1931.⁴¹ Za 1941. godinu obavljene su pripreme, no zbog rata popis nije proveden. Godine 1948. proveden je „kratki popis“, a kompletan popis 1953. godine. Od 1961. godine popis se u Republici Hrvatskoj provodi u redovitim desetogodišnjim razmacima.⁴²

Popisi nam pokazuju da je do izbijanja Prvog svjetskog rata broj stanovnika narastao na 3,5 milijuna. Iako je rat uzrokovao pad populacije (3,4 milijuna stanovnika 1921.), početni broj stanovnika na početku Drugog svjetskog rata 1941. procijenjen je na 4,1 milijun. Nakon Drugog svjetskog rata prvi službeni popis stanovništva iz 1948. bilježi broj od 3,8 milijuna stanovnika – brojčano stanje koje se gotovo nije promijenilo sedam desetljeća kasnije, dajući sliku stanja danas. Tijekom razdoblja od 1948. do 1991. godine populacija Hrvatske raste postupno, ali postojano. Na popisu stanovništva 1991. godine Hrvatska ima gotovo 4,8 milijuna stanovnika, dosežući time svoj najveći broj stanovnika ikad zabilježen u popisima.

Domovinski rat i s njim povezano iseljavanje, ali i promjene u metodologiji popisivanja značajno utječu na znatan pad stanovništva koji se ogleda u rezultatima

41. I. NEJAŠMIĆ, Demogeografija - Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Zagreb, 2006.

42. Popis 2021., <https://popis2021.hr/jeste-li-znali.html>, 19.03.2021.

popisa stanovništva 2001. godine, gdje broj opada s 4,78 na 4,44 milijuna (-7,1%). U sljedećem desetljeću službeni podaci pokazuju novi pad – na 4,28 milijuna stanovnika 2011. godine (-3,6%). Najveći pad evidentiran je u posljednjem desetljeću. Između 2011. i 2021. broj stanovnika smanjio se za 396,360 osoba, spuštajući se s 4,28 na 3,87 milijuna stanovnika (-9,2%).

Sav razvoj može se sažeti u sljedećoj tablici:

Tablica 6. Broj stanovnika Hrvatske od 900. – 2023. godine (u tisućama)

750	900	1000	1200	1400	1500	1700	1820	1870	1913	1950	2000	2021
100	300	400	500	700	928	645	1.782	2.398	3.548	3.851	4.501	3,871 ⁴³

Izradio autor.

Međutim treba uzeti u obzir da se u navedenoj tablici radi o procjeni broja stanovnika na području koje danas tvori Republika Hrvatska, a ne o broju etničkih Hrvata u različitim periodima. Ono što se može tvrditi je da se broj etničkih Hrvata kroz sva ova razdoblja sve do 20. stoljeća rijetko povećavao s 3/4 ukupnog stanovništva. Ovakvu procjenu temeljimo na činjenicama da je broj Srba u Hrvatskoj, kao najveće nacionalne manjine, od sredine 19. stoljeća do 1991. iznosio u prosjeku između 10 i 15 % ukupnog stanovništva.⁴⁴ Nadalje, stranci su činili između 3 i 5 % (ovisno o stoljeću i pokrajini) te ostale nacionalne manjine (iz današnje perspektive) između 3 i 5 %.⁴⁵

Što se tiče aktualnog popisa iz 2021. godine i pokazatelja etničke strukture, 91,63% stanovništva Hrvatske izjasnilo se Hrvatima. To znači da je od ukupnog stanovništva (3.871,833) 3.547,760 Hrvata. Srba je oko 115.000. Iako Hrvatska svakako nije jedina koja gubi stanovništvo, posebno u Europi, usporedbe sa svjetskim trendovima potiču na razmišljanje: dok se stanovništvo Hrvatske jedva udvostručilo od sredine 19. stoljeća, svjetsko stanovništvo povećalo se osam puta.

43. DZS, <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>

44. Vidi: D. ROKSANDIĆ, Srbi u Hrvatskoj, Zagreb 1991.

45. Posebno važno pitanje o doseljavanju Vlaha u Hrvatsku koji su mahom bili kroatizirani a u još većem broju srbizirani ostaje do danas nerazjašnjeno.

Zaključak

Procjena ovog rada je da se tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka broj stanovnika na teritoriju današnje Hrvatske kretao između 300.000 i 900.000. Kada su Hrvati došli na područje današnje Hrvatske, bilo ih je vjerojatno oko 100.000. U 10. stoljeću na teritoriju Hrvatske živi vjerojatno oko 300.000 žitelja. Početkom 16. stoljeća Hrvatska se približava broju od milijun, da bi u 17. stoljeću taj broj iznosio svega oko 650.000. Kada se situacija smirila, nakon osmanlijskih osvajanja, od početka 18. stoljeća broj stanovnika raste te je od tada sve do 1991. godine Hrvatska bilježila neprekidan rast stanovništva, osim u godinama neposredno nakon Prvog i Drugog svjetskog rata. Nakon Drugog svjetskog rata prvi službeni popis stanovništva iz 1948. bilježi broj od 3,8 milijuna stanovnika – brojčano stanje koje se gotovo nije promijenilo sedam desetljeća kasnije, dajući sliku stanja danas.

Danas je od ukupnog stanovništva (3.871,833) 3.547,760 Hrvata. Iako Hrvatska svakako nije jedina koja gubi stanovništvo, posebno u Europi, usporedbe sa svjetskim trendovima potiču na razmišljanje: dok se stanovništvo Hrvatske jedva udvostručilo od sredine 19. stoljeća, svjetsko stanovništvo povećalo se osam puta.

THE ACTUAL NUMBER OF CROATS: AN APPROACH TO HISTORICAL DEMOGRAPHY

Tado JURIC

No matter how simple the question of how many ethnic Croats there actually are, no one has ever been able to give a reliable answer. The estimate of this work is that during the early and developed Middle Ages, the population on the territory of today's Croatia ranged between 300,000 and 900,000 (about 100,000 at the time of settlement, about 300,000 inhabitants in the 10th century). At the beginning of the 16th century, Croatia

is approaching a figure of a million, to be only about 650,000 in the 17th century. From the beginning of the 18th century, the population is growing and from then until 1991, an (almost) continuous growth is recorded. The peak is 1991 when 4.8 million are recorded, to be only 3.8 million 30 years later, of which 3.54 million are ethnic Croats.

Keywords: *demographic development of Croats, nation, national identity, number of Croats throughout history, historical demography.*